

[10,с.49] Такі дії були сприйняті поляками як прояв сепаратизму, однак у 1894 році, доклавши чималих зусиль, українці все ж таки створили кафедру історії України при Львівському університеті. Працювати сюди прийшов молодий історик Михайло Грушевський. Для того, аби довести, що українці мають право на власний університет, у парламенті неодноразово порушувалося дане питання, але польські шовіністичні кола, маючи сильнішу підтримку усяляк стримували ці намагання. [12;с.198]. Тому у 1899 році студенти із цілої Австрії організували у Львові віче, на якому обговорювалася справа відкриття легального українського університету. [10;с.47-58]

Найбільшої актуальності це питання набуло після приходу на митрополичий престол УГКЦ Андрея Шептицького. У 1901 році українські студенти, на знак протесту проти польського панування в університеті висловили своє невдоволення. Близько 600 студентів покинуло університет і виїхало на навчання до провідних вузів Європи. На знак солідарності із студентами, митрополит Андрей замкнув Духовну Семінарію. Навчання поновилося тільки у 1902/1903 роках. Справа про українізацію університету поновилася у 1910 році. Тоді Андрей Шептицький виголосив свою знамениту промову у Палаті Панів. Під час промови митрополит наголосив, що університетське питання неодноразово порушувалося на усіх рівнях, однак всі попередні намагання не принесли якихось позитивних змін. Без існування університетів, наголосив доповідач, не можливий будь-який поступальний рух у розвитку культурно-освітнього та соціально-політичного життя народу. В Австро-Угорській імперії проживають 3,5 мільйони українців, зауважив він, тому вони мають повне право мати власний університет, навчання в якому велося б рідною мовою. Існування вищих навчальних закладів дає змогу щорічно поповнювати лави національної інтелігенції, яка відстоювала українські інтереси на усіх рівнях. [12;с.199] Однак польський вплив в урядових колах був настільки сильним, що університетська справа так і не була доведена до логічного кінця.

Підводячи підсумок, варто зауважити, що через відсутність сформованої світської інтелігенції, провідна роль у поширенні освіти на території Східної Галичини належала греко-католицькому духовенству. Використовуючи часткову прихильність австрійського уряду йому вдалося створити мережу освітніх товариств, які спрямували свою діяльність на піднесення культурно-освітнього рівня місцевої людності. Одним із перших на полі шкільництва з'явилася «Товариство галицьких греко-католицьких священників», створене з ініціативи о. І.Могильницького, відомого дослідника історії української мови, автора «Букваря», та першої в історії Галичини у XIX столітті наукової праці про українську мову «Відомість о руські язичі».

Товариство «Просвіта», значну частину якого складало духовенство, змогло організувати кампанію, спрямовану на подолання темноти та неосвіченості місцевого населення. Практичними кроками у ході її реалізації стали створення читалень та організація курсів боротьби із неграмотністю. Цю мету переслідувало і «Українське педагогічне товариство», яке ставило за ціль створити професійну вчительську організацію, і залучивши кваліфікованих спеціалістів педагогів реорганізувати навчальний процес.

Таким чином, за час перебування території Східної Галичини у складі Австрійської, а потім Австро-Угорської імперії, греко-католицьке духовенство змогло виступити у ролі каталізатора у процесі національно-культурного відродження, яке у свою чергу призвело до піднесення та утвердження національної самосвідомості галицьких українців.

Джерела та література

1. Jerzy Potoczny. Ukraijskie ludowe uniwersytety w Galicji doby autonomicznej. // «Rocznik Komisiji Nauk Pedagogicznych». 2003 T.LVI.
2. Kratter. Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Statistik und Menschenkenntnis. Erster Theil. - Leipzig :Verlag G. Ph. Wucherers; Kommission bei G. J. Beer, 1786. -276 S.
3. Андрохович А. Образки з історії середнього шкільництва в Галичині в 18 і 19 ст. Львів, Б.Р. 22.с.
4. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя за Австрії, Львів, 1924. - 178 с.
5. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1800 рр.) Відень: накладом «Союза Визволення України» 1916. - 64 с.
6. ДАТ. Ф.294.оп.1.спр.36
7. ДАТ. Ф.294.оп.1.спр.37
8. Дзьобан О. Історія Нового Виткова. Львів. 2006. - 347.с.
9. Історія товариства «Просвіта», Львів. б/в, 1932
10. Качмар В. Справа українського університету на тлі польсько-українських суперечностей у Галичині 1901-1908 рр. // Проблеми слов'язнавства. 2002. Вип. 52. С-47-58.
11. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. Ч.1 - Львів : Б.В. 1926. - 432 с.
12. Ленчик В. Визначні постаті Української Церкви: митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий. Львів.: Свічадо. 2004. - 606 с.
13. Сірополько С. Історія освіти в Україні. К.: Наукова думка, 2001, - 912 с.
14. ЦДАЛ. Ф.348.оп.1.спр.347.
15. ЦДАЛ.Ф.206.оп.спр.2.арк.1
16. Целевич Ю. Дещо про науку взагалі і про галицькі школи за царя Йосифа II // Школьна часопись. – Львів. 1881. – Ч. 11. 18

УДК 94(470) «19» : 27

Р.Шеретюк

ЕТНОКУЛЬТУРНА АСИМІЛЯЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ НАПРЯМІВ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ (1825-1839 РР.)

У статті досліджуються домінуючі та вплив внутрішньої політики Росії на духовно-культурне життя Правобережної України впродовж 1825-1839 рр.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, «Православ'я, Самодержавство, Народність», Російська Православна Церква, Греко-Уніатська Церква, етнокультурна асиміляція.

This article examines the dominant influence and domestic policy of the spiritual and cultural life of the Right-Bank Ukraine for 1825-1839 years.

Keywords: the Russian Empire, Right-Bank Ukraine, "Orthodoxy, Autocracy, Nationality", the Russian Orthodox Church, the Greek Uniate Church, ethno-cultural assimilation.

Актуальність дослідження. Кінець XVIII – початок XIX століть в історії України пройшли під знаком прилучення її теренів до складу Російської імперії, кардинальних уніфікаційно-державницьких перебудов, зламу і знищення всього того, що хоч якось нагадувало про своєрідність історичного шляху України та її народу. Українські землі було об'єднано не в суверенну і незалежну національну державу, а в етнічно знеособлену складову частину Російської імперії, де ігнорування національних ознак українців, як і інших народів, було піднесено до ступеня свідомої державної політики. Її кульмінаційним виявом стала внутрішня політика російського імператора Миколи I (1825-1855 рр.), яка суттєво вплинула на духовно-культурне життя Правобережної України, зокрема сприяла нівеляції, тобто стиранню національних особливостей релігійно-церковного життя українського народу.

Постановка проблеми. Питань дискурсу та особливостей внутрішньої політики російського імператора Миколи I торкалися у своїх працях історики ще на початку ХХ ст., зокрема О. Пресняков [7]. Свідченням того, що вона не втратила актуальності, є наукові студії як вітчизняних, так і російських сучасних дослідників. Вартісними для нашого дослідження стали праці С. Жилюка [3], О. Крижанівського та С. Плохія [5], Н. Стоколос [10], Н. Цербак [14]. Характер і наслідки миколаївської внутрішньої політики в духовно-культурній царині Правобережної України стали об'єктом уваги науковців Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України [4]. Безперечний історіографічний інтерес у контексті досліджуваної проблеми мають розвідки російських авторів, зокрема С. Пихтіна [8] та Ю. Соловйова [9]. Вони вказують на те, що означена проблема має ще багато «білих плям», а тому потребує подальшого вивчення та поглиблення.

Мета і завдання дослідження. Мета даної наукової розвідки полягає у дослідженні дискурсу урядового курсу Російської імперії періоду правління Миколи I, зокрема реалізації офіційної ідеології царату в духовно-культурній сфері Правобережної України.

Політичні колізії Російської імперії першої третини XIX ст., зокрема повстання декабристів 1825 р., а згодом польське повстання 1830-1831 рр., відіграли важливу роль у трансформаціях внутрішньої політики російського імператора Миколи I. Вони,

зокрема, справили вплив на його ставлення до ліберальних ідей і зміцнили переконання в необхідності здійснення цілеспрямованих політичних кроків саме силового характеру. Гарантією існуючого в імперії порядку, на переконання цього монарха, було зміцнення самодержавства через сувору централізацію управління [14, с. 229]. Відтак, усі сили та засоби держави – армія, чиновництво, таємна поліція, а також духовенство – були задіяні в реалізації цього курсу. Політика тотального контролю та нагляду за всіма сферами суспільно-політичного життя в імперії, заходи з усунення «неблагонадійних елементів» стали фундаментом консервативної внутрішньої політики російського самодержавства в період правління імператора Миколи I.

Важливого значення в цей час набули засоби ідеологічного впливу, детерміновані вказаними обставинами. Намагалися протистояти революційним і ліберальним ідеям, що поширювалися з Європи, російський царат випрацював ідеологічну платформу, реалізація якої сприяла б досягненню поставлених завдань. Ідейним натхненником і творцем офіційної ідеологічної концепції миколаївської Росії 1830-1840-х рр. став граф Сергій Семенович Уваров (1786-1855 рр.), котрий упродовж 1833-1849 рр. очолював Міністерство народної освіти.

У своїй «всепідданішій доповіді» від 19 листопада 1833 р. С. Уваров виклав концептуальне бачення головних засад розвитку підвладної йому царини. У його основі лежала теза про утвердження в молодому поколінні європейської освічених росіян нерозривного зв'язку національної самосвідомості з православною вірою і почуттям віроповідданицького обов'язку перед царем-самодержцем. Відтак, як випливало з цієї доповіді, до «власних начал Росії», без яких вона «не може благоденствувати, міцніти, жити», він відніс православну віру, самодержавство і народність. На його думку, саме «в поєднаному дусі з цими початками повинне здійснюватися в Росії і народне виховання». Так з'явилася знаменита уварівська формула «Православ'я, Самодержавство, Народність», що стала гаслом не лише його родинного герба та міністерської діяльності, але й лейтмотивом офіційної внутрішньої політики російського царату в 30-ті рр. XIX ст. [2, с. 69].

Те, що православ'я посіло першу позицію уварівської формули, було не випадковим. Адже, як обґрунтовував С. Уваров, «Без любові до Віри предків, народ, як і окрема людина, повинні загинути; послабити в них Віру, те ж саме, що позбавити їх крові та вирвати серце». Очільник Міністерства народної освіти був переконаний, що «Людина, віддана Государю і Вітчизні, стільки ж мало погодиться на втрату одного з догматів нашої Церкви, скільки ж і на викрадення одного перла з вінця Мономаха» [2, с. 71].

Самодержавство – наступна ключова позиція уварівської формули – розглядалася автором як головна умова політичного існування Росії. На його думку, саме самодержавство було наріжним каменем «Російського Колоса», а тому «рука, що доторкнулася до підніжжя, потрясає весь склад Державний». Звідси й випливала необхідність захистити це «підніжжя», «утримати порівняння умів у межах порядку й тиші та відкинути все, що могло б порушити загальний устрій» [2, с. 71].

Остання складова тріади – народність – С. Уваровим трактувалася наступним чином: «Щоб Трон і Церква залишалися в їхній могутності, слід підтримувати й почуття народності, що їх зв'язує». Народність, зокрема, розумілася, як необхідність дотримуватися власних традицій і обережне ставлення до іноземних впливів, зокрема європейських ідей, без яких, як писав С. Уваров, «ми не можемо вже обійтися, але які без умілого приборкання їх загрожують нам неминучою загибеллю» [2, с. 71].

На думку одних дослідників, уварівська формула була перефразована з військового девізу «За Віру, Царя і Вітчизну!» [2, с. 71]. Інші розглядають її тричастинну побудову як «російську відповідь» масонській тріаді «Свобода. Рівність. Братерство», яку, на їх думку, в Росії розуміли «не інакше, як земну проекцію метафізичного хаосу» [9]. Інші ж наполягають на тому, що формулу «Православ'я, Самодержавство, Народність» можна розуміти і як «церква, монарх, народ», і як «піп, цар, мужик», і як «духовенство, дворянство, селянство», і як «церква, влада, земля». У всіх означених випадках мова йшла «про нерушимий союз цих начал, який оберегав Росію від поразок і забезпечував їй перемоги» [8].

Перебуваючи на посаді очільника Міністерства народної освіти, С. Уваров реалізував постулати укладеної ним формули «процвітання» Росії у царині своєї адміністративної діяльності. Він прагнув перетворити Міністерство народної освіти у своєрідний ідеологічний інститут, що забезпечував би вкорінення ідеології царату у свідомість учнівської молоді імперії. Тим більше, що імператорський двір виявляв до цього неабиякий інтерес і навіть здійснив перші кроки в напрямі її реалізації. По суті, С. Уваров діяв у контексті тієї політики, яка реалізувалася з початку царювання Миколи I.

Одним із інструментів внутрішньої політики царату в дусі формули «Православ'я, Самодержавство, Народність», стала форсована русифікація на теренах Правобережжя України. Зокрема, вивчення російської мови юнацтвом губерній південно-західного регіону імперії стало провідним напрямом розвитку його освітньо-виховної сфери. Про це свідчать «Височайше затвержені положення» Комітету міністрів Російської імперії від 14 листопада 1833 р. Одне з них надавало вихованцям гімназій і «благородних пансіонів» право на чин 14 класу за умови, що вони «замість... знання грецької мови, ... покажуть досконале знання російської мови і прекрасні успіхи в російській словесності» [6, с. 662]. Як наголошувалося в цих положеннях, «для надання юнацтву західних губерній освіти цілком у дусі російському, необхідно дбати, щоб російську мову за посередництва початкового виховання зробити там народною» [6, с. 663]. Саме тому вчителю російської мови, від котрих для досягнення цієї мети вимагалися «значні зусилля», надавалися певні преференції, зокрема присвоювалися «звання і переваги» старших учителів гімназій [6, с. 663].

Аби запобігти розбудові мережі приватних навчальних закладів, а відтак, - потенційному збільшенню кількості «неблагонадійних елементів» у державі, сенатський указ від 28 листопада 1833 р. висував до їх постання й функціонування низку вимог. По-перше, відкриття приватних пансіонів дозволялося за «крайньої в тому необхідності, і в таких місцях, де не має іншої можливості освіти юнацтва» [6, с. 707]. По-друге, засновники приватних навчальних закладів повинні були виключно підданими Російської імперії. Зрештою, на Міністерство народної освіти покладалася обов'язок «зайнятися обмірковуванням заходів спостереження» за ними, зокрема запровадити «особливий, постійний нагляд, що може забезпечити ... внутрішній благоустрій їх» [6, с. 707].

Наступним кроком у реалізації заходів царату в освітній галузі, спрямованих на запобігання поширенню вільнодумних ідей, стала перебудова вищої школи. Так, 25 червня 1835 р. вийшло «Положення про навчальні округи», за яким університети втрачали значення науково-методичних і навчально-адміністративних центрів. Однак остаточного удару по автономії вищих навчальних закладів завдав «Загальний статут імператорських російських університетів» від 26 липня 1835 р. За ним повністю ліквідувалося університетське судочинство («над своїми членами») та значно обмежувалися повноваження і права їхніх вчених рад, а управління переходило безпосередньо до попечителів університетів, які тепер уже призначалися виключно царем. Відтак, урядові ініціативи російського самодержавства в освітньо-виховній галузі були спрямовані як на обмеження діяльності приватних навчальних установ, так і налагодження постійного і всебічного контролю за навчальним і виховним процесом у державних навчальних закладах.

Важливою сферою застосування та широкого впровадження уварівської формули «Православ'я, Самодержавство, Народність», поряд із народною освітою, стала релігійно-церковна царина. Виразна тенденція утвердження державного контролю над нею, зокрема посилення адміністративних заходів щодо зміцнення церковної дисципліни, простежується в низці указів Синоду за 1833 р. Так, в одному з них від 10 лютого йшлося про вимогу до єпархіального керівництва «здійснювати неослабну опіку, щоб ніхто з Християн не ухилився від сповіді і Святого Причастя» [6, с. 90 – 91]. В іншому указі Синоду від 31 липня 1833 р. від єпархіальних архієреїв вимагалося, «щоб вони посилили пильність нагляду за поведінкою і моральністю ввіреного їм Духовенства» [6, с. 447 – 448].

Водночас значні зусилля православної ієрархії Волинської єпархії були спрямовані на піднесення проповідницької діяльності рядового духовенства в місцевому поліконфесійному середовищі. Свідченням цього є розпорядження єпископа Волинського і Житомирського Інокентія з Волинської духовної консисторії від 31 жовтня 1833 р. У ньому, зокрема, йшлося про те, що «за обставинами тутешньої країни, де іновірці оточують і навіть наповнюють православні парафії, і як з багаточисленних досвідів видно, намагаються всіма способами спокушати православних» [1, арк. 27]. Це відбувалося, на думку єпископа Інокентія, через «недбальство пастирів про утвердження цих чад своїх у православ'я», зокрема занедбання ними «проповіді Слова Божого». Як сказано в цьому документі, саме так «вони знищують панівну православну свою віру перед очима іновірного духовенства, котре, як відомо, без лінощів працює в проповіді Слова Божого» [1, арк. 27]. Водночас цей православний ієрарх висловлював нарікання: «Вони, котрі отримали освіту священики, зовсім невдячні перед своїм урядом, що стільки праці, витрат і зусиль поклав на освіту їх в училищах, семінаріях і академіях, єдино з тією метою, щоб вони здатні були, на славу Православної церкви, проповідувати Слово Боже, і цим проповідуванням утверджувати ввірену їм паству у вірі та благочесті» [1, арк. 27].

Ці та багато інших подібних розпоряджень, що надходили до православних парафій, були продиктовані прагненням російського царату утвердити головні засади сформульованої С. Уваровим триади «Православ'я, Самодержавства, Народність». Як підкреслював А. Пресняков, православ'я у цій формулі виступало не як «та «внутрішня правда» самостійної і авторитетної російської церкви, про яку мріяли слов'янофіли, а цілком реальна система церковного володарювання над духовним життям пастви» [7, с. 58]. «Водночас, - вказував цей історик, - церковність – знаряддя політичної сили самодержавства, цілком покірне цивільній владі під керівництвом синодального обер-прокурора» [7, с. 58].

Апогеем шовіністичної політики імператора Миколи I у релігійно-церковній сфері Правобережної України стало скасування Уніатської Церкви, існування якої заважало царському уряду завершити остаточне злиття цих теренів з Російською імперією. Його необхідними умовами поставали: ліквідація усякого натяку на самостійність і незалежність Церкви, уніфікація церковного життя, остаточна інкорпорація Церкви в державний апарат, радикальна русифікація краю. Царський уряд і підпорядкований йому Синод виявили повну солідарність у твердих намірах суттєво послабити вплив Апостольської Столиці на духовне життя населення, мінімізувати польські впливи на Правобережжі, а отже – потенційну підтримку духовенством, підлеглим Риму, польського національно-визвольного руху. При цьому важливо наголосити на тому, що взятий урядом та ієрархією Російської Православної Церкви курс на скасування унії виправдовувався гаслом рятуння нібито зіпсованого польсько-католицьким впливом «російського» народу України від остаточної денационалізації. При цьому за мету ставилася етноконфесійна й етнокультурна інтеграція України у складі Російської імперії. Відтак, питання про «возз'єднання» уніатів із Російською Православною Церквою, по суті, було вирішене російським самодержавством задовго до ліквідації Греко-Уніатської Церкви 1839 р., а «уточненню підлягали лише засоби та заходи, за допомогою яких його передбачалося здійснити» [10, с. 30].

На початковому етапі його реалізації низку послідовних безперервних ударів було завдано по інтелектуальному ядру Греко-Уніатської Церкви – Чину святого Василя Великого з метою остаточної нейтралізації його духовної та культурно-освітньої візії в українському суспільстві, а також задіяно заходи, спрямовані на реорганізацію адміністративно-територіального устрою Греко-Уніатської Церкви.

Під час підготовки царським самодержавством і Синодом «возз'єднання» греко-уніатів Правобережжя з Російською Православною Церквою об'єктом особливої, з точки зору поставленої мети, уваги стала освітня-виховна царина Греко-Уніатської Церкви. Аналіз імперського законодавства другої половини 20-х – першої половини 30-х рр. XIX ст. дає підстави для твердження, що урядом була задіяна низка заходів, спрямованих на радикальну трансформацію не лише мережі духовних греко-уніатських навчальних закладів, але також змісту і спрямованості їхньої діяльності. Цьому, зокрема, сприяло утвердження ролі російської мови в навчанні, перманентний контроль «за напрямом думок» вихованців та ретельний підбір викладацького складу єпархіальних духовних навчальних установ. Останні в досить короткий період набули виразних ознак «оправославлення», що було зумовлене також підпорядкуванням греко-уніатських освітніх осередків Комісії духовних училищ Російської імперії. Плекання навчених у душі «благочестя», тобто православ'я, греко-уніатських церковних кадрів, за задумом вищих урядових кіл, мало на меті формування відданого самодержавству духовенства Греко-Уніатської Церкви, котре стало б не лише союзником, але й дієвим виконавцем урядової програми з її ліквідації. Зрештою, приблизно одинадцятилітня діяльність з прищеплення «вірувань православної східної церкви» вихованцям греко-уніатських духовних освітніх закладів увінчалася успіхом: з їхніх стін випускники виходили вже сформованими православними священиками [12].

Водночас невід'ємним елементом процесу підготовки до офіційного «возз'єднання» греко-уніатів з Російською Православною Церквою 1839 р. стало нищення відмінностей культово-обрядової практики православ'я та уніатства і їхня уніфікація. Особливе місце серед цих підготовчих заходів стало поступове вилучення та, зрештою, остаточне усунення з церковного вжитку греко-уніатської богослужбової літератури, зокрема службеників, а також введення замість них їх відповідників московського видання 1831 р.

Запровадження московських службеників у культово-обрядову практику Греко-Уніатської Церкви зіштовхнулося з низкою перешкод, що суттєво загальмували цей процес. До них у першу чергу слід віднести доволі слабе знання уніатським парафіяльним духовенством церковнослов'янської мови, якою були написані ці богослужбові книги. По-друге, «старі» уніатські службеники були не лише звичиними для греко-уніатського духовенства, але й доволі зручними у використанні. По-третє, суттєвим фактором доволі обмеженого вжитку московських службеників у богослужбовій практиці великої кількості греко-уніатських церков стала відсутність у їхніх інтер'єрах іконостасів. Без них богослужіння, що проходило за новим службеником, було позбавлене сенсу. Крім того, у справі запровадження в культово-обрядову практику Греко-Уніатської Церкви московської богослужбової літератури давалося взначки також явно недостатнє забезпечення нею греко-уніатських парафій.

Однак найбільше перепон для «ревнителів православ'я» у справі запровадження московських службеників у богослужбову практику греко-уніатських церков створило парафіяльне духовенство, оскільки значна частина греко-уніатських кліриків розглядала прийняття нею московської богослужбової літератури як фактичне їх приєднання до православ'я. Саме тому настирливість церковного чиновництва у цій справі наштовхнулася не тільки на відверте ігнорування його розпоряджень рядовим уніатським кліром, але й відкриті протести проти цього нововведення. Стійкість греко-уніатського духовенства, котре вперто не погоджувалося на прийняття московських службеників, підштовхнула єпархіальних чиновників до радикальних засобів його «приборкання і виховання»: звільнення з парафій, переведення на посади дячків або причетників, висилка, часто з сім'ями, не лише у віддалені повіті, але й за межі губерній, а також позбавлення дітей «неблагонадійних» священиків казенного утримання в духовних освітніх закладах. Однак навіть застосування репресивно-силових методів не змогло остаточо витіснити з вжитку колишні греко-уніатські службеники. Прихильне до унії духовенство, котре без його згоди було переведене до Російської Православної Церкви, продовжувало переховувати і використовувати в богослужбовій практиці врятовані від знищення уніатські книги [13].

Показовою в контексті розгортання великоімперської політики етнокультурної асиміляції правобережних теренів періоду правління імператора Миколи I стала також галузь сакрального зодчества. Уніфікація сакральних споруд різних конфесій в імперії відповідно до взірців православного храмубудівництва було не лише одним із засобів етноконфесійної політики російського самодержавства в цей час, але й одним із напрямів адміністративно-силового курсу царату на «приєднання» представників «інославної» віросповідань – католиків і протестантів – до Російської Православної Церкви. Особливо виразно це проявилось в галузі храмубудівництва Греко-Уніатської Церкви. Досягнення повної відповідності елементів її культово-обрядової практики «православному стандарту» стало одним із пріоритетних завдань світської та церковної адміністрації на шляху до завершення «возз'єднання» цієї Церкви з Російською Православною 1839 р.

Справа переобладнання уніатських культових споруд «на греко-східний взірець», з огляду на низку чинників, не завжди давала очікувані владою результати. Це було зумовлене не лише її недостатнім фінансовим забезпеченням, але й виявами як пасивного, так і активного протесту мирян проти цього. Саме тому процес опорядження греко-уніатських церков Литовської та Білоруської єпархій та «вдновлення чистоти богослужіння» в них відбувався за безпосередньої участі цивільних владних структур регіону та повсякчасного контролю з їхнього боку [11].

На завершальному етапі підготовки до «возз'єднання» греко-уніатів Правобережної України і Білорусі з Російською Православною Церквою світське чиновництво та керівники синодального православ'я, а також віддане великоімперським задумам царату греко-уніатське духовенство здійснювали низку заходів, спрямованих на те, щоб «віддаляти уніатів від латинства і польськості», сприяти поступовому запровадженню «синодально-російських взірців церковності» і «російськості». Вони, зокрема, полагали в широкомасштабному «поверненні» колишніх уніатів, котрі впродовж тридцяти років сповідували римо-католицизм, до «прабатьківського», тобто греко-уніатського віросповідання, яке доволі часто здійснювалося за допомогою силових методів, зокрема шляхом залучення цивільного керівництва та використання адміністративних ресурсів у його реалізації. До них слід віднести: ліквідацію римо-католицьких церковних осередків та «виведення» їхнього кліру; блокаду місійної діяльності римо-католицького духовенства в південно-західних губерніях імперії, що розцінювалася владою як значна «шкода» для «простого люду» цього регіону; нейтралізацію прокатолицьких настроїв та симпатій рядового греко-уніатського кліру шляхом «повернення» їхніх дружин - римо-католичок до Греко-Уніатської Церкви; виявлення та усунення тих «неблагонадійних» священиків, котрі не

підтримували урядових намірів «возз'єднання» їхньої Церкви з Російською Православною, а також репресивно-депортаційні акції щодо них.

У ході тотальних перевірок греко-уніатського духовенства на «благонадійність» чиновниками духовних відомств була виявлена значна кількість тих, хто не вповні демонстрував свою покірність і ревність у виконанні відповідних приписів керівництва. До них застосовували різні засоби покарання: позбавляли священницького сану і звільняли з парафій, переводили на посади причетників і паламарів, відправляли в монастирі «для виправлення», а особливо «впертих» духовна адміністрація dopravляла у православні монастирі великоросійських губерній.

Публічного оголошення про звернення греко-уніатськими ієрархами 12 лютого 1839 р. у Полоцьку возз'єднання їхньої Церкви з Російською Православною не відбулося. Замовчування владою важливої для суспільства події, а також напівтаємний характер усієї самодержавно-синаодальної кампанії «повернення» греко-уніатів до «прабатьківської віри», тобто православ'я, дає підстави для твердження, що вона здійснювалася за допомогою переважно адміністративно-силових методів.

Висновки. Отже, суспільно-політичні катаклізми в Російській імперії першої половини XIX ст. та гостра необхідність стримування поширення ліберальних ідей стали поштовхом до суттєвих коректив урядового курсу царату, зокрема посилення його консервативної політики. Одним із її виявів стало проголошення міністром народної освіти С. Уваровим формули «Православ'я, Самодержавство, Народність», без яких Росія, на його переконання, не могла «благоденствувати, міцніти, жити». Саме вона стала «нарідним каменем» внутрішньої політики російського імператора Миколи I. Сформульована С. Уваровим триада «благоденства» Росії реалізовувалася першопочатково в освітньо-виховній галузі. Її виявами стало закриття приватних пансіонів та «польських» навчальних закладів, які, на переконання імператорського двору, поширювали «ворожі настрої щодо Росії»; жорстке обмеження навчання російського юнацтва за межами імперії; протегування вивченню російської мови з метою поступового перетворення її на «народну», зокрема для населення Правобережної України; постанови централізованої мережі державних освітніх осередків, позбавлених автономності та самостійності у вирішенні питань внутрішнього життя, а також налагодження всебічного контролю за їхньою діяльністю.

Важливою сферою реалізації цієї уварівської формули, поряд із цариною народної освіти, стала релігійно-церковна. Відчутне посилення державної опіки над нею за правління імператора Миколи I стає домінуючою рисою його внутрішньої політики. Про це свідчить, зокрема, інтенсифікація адміністративних заходів щодо зміцнення церковної дисципліни та піднесення ролі й удосконалення змісту проповідницької діяльності православного духовенства. Зрештою, настійливі та цілеспрямовані кроки в цьому напрямі з часом зумовили перетворення кліру Російської Православної Церкви в найбільш лояльний і відданий російському самодержавству прошарок суспільства.

Імперська політика Росії мала на меті нівелювання особливостей та знищення національних культур народів, насамперед слов'янських, які опинилися під її владою. Її кульмінаційним виявом у релігійно-церковному житті Правобережної України стало скасування Греко-Уніатської Церкви. Вона розглядалася урядовими колами імперії як сила, що заважала остаточному злиттю Правобережжя з Російською імперією. Аби остаточно її знищити на цих теренах, російська влада застосувала тактику, розраховану на його внутрішню та зовнішню трансформацію. На початковому етапі її реалізації низку послідовних безперервних ударів було завдано по інтелектуальному ядру Греко-Уніатської Церкви – Чину святого Василя Великого з метою остаточної нейтралізації його духовної та культурно-освітньої візії в українському суспільстві, а також задіяно заходи, спрямовані на реорганізацію її адміністративно-територіального устрою. Під час підготовки царським самодержавством і Синодом «возз'єднання» греко-уніатів Правобережжя з Російською Православною Церквою була реалізована низка заходів, спрямованих на радикальну трансформацію не лише мережі духовних греко-уніатських навчальних закладів, але також змісту і характеру їхньої діяльності. Водночас невід'ємним елементом процесу підготовки до офіційного «возз'єднання» греко-уніатів з Російською Православною Церквою 1839 р. стало форсування нищення відмінностей культово-обрядової практики уніатства і православ'я та їх уніфікація. Зрештою, досягнення повної відповідності елементів культово-обрядової практики Греко-Уніатської Церкви «православному стандарту» стало одним із пріоритетних завдань світської та церковної адміністрації на шляху до завершення «возз'єднання» цієї Церкви з Російською Православною 1839 р.

У контексті етноконфесійної політики царату на Правобережжі в означений період поступово й неухильно здійснювалися заходи, спрямовані на тотальне нищення самобутнього пласту сакральної культури його автохтонного населення, що склався під впливом Греко-Уніатської Церкви, нівеляцію та викоринення будь-яких виявів її специфіки.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області. – Ф. 35. – Оп. 8. – Спр. 22. Укази Святейшого Правительствующего Синода (1801-1838). – 33 арк.
2. Доклады министра народного просвещения С. С. Уварова императору Николаю I // Река времен. – Вып. 1. – М.: Эллис Лак, 1995. – С. 68-72.
3. Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) / Сергій Іванович Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.
4. Історія релігії в Україні: У 10 т. // Редкол.: А.Колодний (голова) та ін. – Т.3. Православ'я в Україні / За ред. А.Колодного, В.Климова. – К.: Український Центр духовної культури, 1999. – 560 с.
5. Крижанівський О.П., Плохий С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн. – Кн. 3. кінець XVI – середина XIX століття / Олег Прокопович Крижанівський, Сергій Миколайович Плохий. – К.: Либідь, 1994. – 336 с.
6. ПСЗРИ. Собрание второе: В 55 т. – Т. VIII. 1833. Отделение Первое. - СПб.: В Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1834. – 832 с.
7. Пресняков А. Е. Апостол самодержавия. Николай I / А. Е. Пресняков. – Ленинград: Издательство Брокгауз-Ефрон, 1925. – 100 с.
8. Пыхтин С. Великая триада графа Уварова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.otechestvo.org.ua/main/20059/1701.htm>
9. Соловьев Ю. Трилистник империи: Русская идея графа Уварова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nationalism.org/bratstvo/oprichnik/23/solovijov.htm>
10. Стоколос Н. Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Монографія / Н. Г. Стоколос. – Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста – М», 2003. – 480 с.
11. Шеретюк Р. «Православний стандарт» будівництва та обладнання інтер'єрів культових споруд Греко-Уніатської Церкви як один із засобів етноконфесійної політики російського самодержавства першої половини XIX ст. / Руслана Шеретюк // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник / Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів: Львівський музей історії релігії; Логос, 2012. – Книга I. – С. 366-375.
12. Шеретюк Р. М. Радикальні трансформації системи підготовки греко-уніатського духовенства напередодні його «возз'єднання» з Російською Православною Церквою 1839 р. на Правобережній Україні / Руслана Шеретюк // Слов'янський вісник: Збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки» - Випуск 13. - Рівне: РДГУ, РІС КСУ, 2012. – С. 128-131.
13. Шеретюк Р. М. Запровадження православної богослужбової літератури в культово-обрядову практику Греко-Уніатської Церкви напередодні її скасування 1839 р. / Руслана Миколаївна Шеретюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 24. – Рівне: РДГУ, 2013. – С. 23-29.
14. Щербак Н. О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття): Монографія / Н. О. Щербак. – К.: ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.

УДК 94(477):378.4(477-25)КНУ,,18”

Т.Самчук

ВИКЛАДАННЯ ТАНЦІВ В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА (1834-1859)

Досліджено та проаналізовано систему викладання танців в Університеті Св. Володимира у період 1834-1859 рр. Висвітлено роль та місце уроків танців у системі університетської освіти. Для досягнення мети були застосовані історико-порівняльний, історико-системний та ретроспективний методи. Висновки дослідження вказують на те, що викладання танців було складовим елементом освітньої системи і виконувало завдання фізичного та мистецько-естетичного виховання студентів

Ключові слова: університетська освіта, Університет Св. Володимира, навчальний процес, студенти, танці.

The article is devoted to a little-known episode of the initial period of St. Vladimir University's existence. The teaching of dancing at this university during the 1834-1858 was researched in the article. The purpose of the paper is to explore and analyze the quality of teaching dancing, teacher's training level and also to reconstruct the timetables of dancing lesson for that period. The role and place of dancing in the